

Tumačenje veze između etike i interneta među studentima Zagrebačke škole ekonomije i managementa

Karmela Aleksić–Maslač*, Mirna Koričan**, Dina Vasić**

Sažetak

Etika u vezi s informacijskim i komunikacijskim tehnologijama (Information and Communication Technologies — ICT) postavlja se kao temelj modernog poslovanja. Brzi razvoj tih tehnologija dovodi do brzog razvoja u svim segmentima društva, znanosti i obrazovanja. Tako danas poluživot znanja u većini oblasti iznosi svega pet do šest godina. Razvoj tehnologije donosi i informatički sve pismenije generacije, kao i problem etike, koja kao disciplina treba biti sastavni dio poslovanja te informacijske i komunikacijske tehnologije. Njihova veza predstavlja preduvjet za poslovni uspjeh. U svrhu pisanja ovog članka provjerili smo stavove mlađih generacija, njihova promišljanja vezana uz etiku i internet kao jedan od dijelova informacijskih i komunikacijskih tehnologija.

Ključne riječi: etika, internet, informacijske i komunikacijske tehnologije, e-učenje

Uvod

Informacijske i komunikacijske tehnologije dio su svakodnevice i bez njih je danas teško zamisliti život. Često se postavlja pitanje dovodi li brzi razvoj tehnologije do velikog jaza između tehnologije i etike.¹

Prema Blackwellu postoji pet osnovnih veza između etike i ICT-a:

1. etička pitanja pri korištenju tehnologije u poslovanju
2. etička pitanja u informacijsko–komunikacijskom poslovanju

* Mr. sc. Karmela Aleksić–Maslač, Zagrebačka škola ekonomije i managementa. Adresa: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E–pošta: karmela.aleksic@zsem.hr

** Mirna Koričan, mag. psih., Zagrebačka škola ekonomije i managementa. Adresa: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E–pošta: mirna.korican@zsem.hr

*** Dina Vasić, dipl. oec., Zagrebačka škola ekonomije i managementa. Adresa: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Hrvatska. E–pošta: dina.vasic@zsem.hr

1 Aleksić–Maslac, K., D. Njavro, I. Lipljin: »Advanced Solutions in Study Using ICT«, *International Conference on Enginnering Education*, Oct. 16–21, 2004, Gainesville (Florida, USA).

3. etička pitanja vezana uz korištenje interneta
4. etička pitanja u e–poslovanju
5. etička pitanja o utjecaju računala i informacijskih tehnologija na društvo.²

U ovom radu opisat ćemo nekoliko najvažnijih segmenata gdje se usko isprepliću ICT i etika na Zagrebačkoj školi ekonomije i managementa³. Zagrebačka škola ekonomije i managementa (ZŠEM) je privatna visoka škola s pravom javnosti, osnovana 2002. godine. Njezina misija je prenijeti vrijednosti, znanja i vještine potrebne studentima za dugoročan uspjeh u globaliziranom poslovnom svijetu, izloženom stalnim tehnološkim i tržišnim promjenama. Dvije od ključnih riječi koje se javljaju u misiji su etika i tehnologija. Iako između njih često postoji velik jaz, bitno je uvijek dobro balansirati. U nastavku rada analizirat ćemo šest grupa u kojima se usko isprepliću etika i ICT.

Kako bismo utvrdili kakvo je poimanje etike u informacijskim i komunikacijskim tehnologijama studenata ZŠEM–a, u istraživanje smo uključili studente prve, treće i četvrte godine. Pošto su se studenti treće godine odazvali u vrlo malom broju, nisu uključeni u istraživanje, pa je tako konačan uzorak studenata koji su sudjelovali u istraživanju iznosio $N = 226$ (N_1 . godina = 167, N_4 . godina = 59). Uzmemo li u obzir ukupni broj studenata upisanih na ove dvije godine, zadovoljni smo, budući da uzorak istraživanja obuhvaća oko 52% populacije.

Anketa je sadržavala 20 pitanja grupiranih u 6 različitih kategorija: navike korištenja računala, zaštita vlastitih podataka, autorska prava, pitanja općenito o ponašanju na internetu, iskrivljena slika realnosti, e–učenje i semestralne evaluacije. Anketa je postavljena izravno na WebCT–platformu⁴ i studenti su imali četiri dana za njezino popunjavanje.

1. Navike korištenja računala

Što se tiče vremena provedenog uz računalo, ne postoje razlike između studenata prve i četvrte godine koji su sudjelovali u istraživanju. Studenti u najvećoj mjeri procjenjuju da dnevno uz njega provedu od 2 do 4 sata (42,9%), a veliki dio njih tvrdi da uz računalo provode do 2 sata (24,8%).

Podaci su podjednaki ukoliko se pogleda prosjek vremena proveden na internetu. Trećina (32%) studenata smatra da na njemu provodi do 2 sata, a oko 42% navodi da na internetu provede od 2 do 4 sata dnevno (Grafikon 1). Dakle većina studenata kad koristi računalo, koristi ga za internet. Razlike u provođenju vremena na internetu između prve i četvrte godine studenata ZŠEM–a se nisu pokazale.

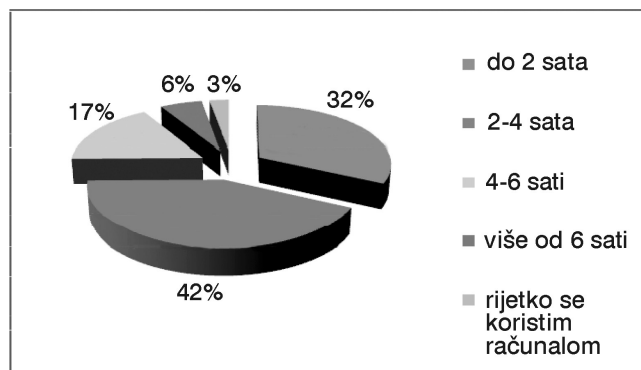
2 Richard T. DeGeorge, »*Ethical Issues in Information Technology*«, The Blackwell Guide to Business Ethics.

3 Zagrebačka škola ekonomije i managementa, www.zsem.hr

4 <http://www.blackboard.com>

Grafikon 1: Koliko vremena u prosjeku dnevno provodite na internetu?

Graph 1: How much time on the average do you spend on the internet?

2. Etika i internet

Kada govorimo o etičkim načelima vezanima uz internet, generalno govorimo o dvije različite stvari: sigurnosti i intelektualnom vlasništvu⁵. Svaki od ova dva aspekta se već godinama pomno proučava s obzirom na ubranu ekspanziju interneta u svakodnevnom životu, i dolazimo do zaključka da svaki od njih ima određen broj podjela na koje bi se trebala obratiti posebna pozornost.⁶ Internet nije povjerljiv i privatni komunikacijski medij, i to korisnici često zaboravljaju. Kada ga usporedimo s klasičnom predajom podataka uživo, odnosno razgovorom, uočavamo da u takvoj komunikaciji ljudi osobno primaju poruku koja nigdje nije trajno zabilježena, odnosno nema pisanog traga o takvoj komunikaciji iz kojeg bi se jednog dana mogle razviti negativne posljedice.⁷ Uvjeti komunikacije putem interneta su drugačiji (ukoliko ne govorimo o anonimnim korisnicima ili korištenju pseudonima) i vrlo su osjetljivi s obzirom na posljedice. Primjerice, neki povjerljivi sadržaji tijekom privatne elektroničke komunikacije, rasprave na forumima ili u chat-sobama mogu postati dostupni široj javnosti koja u to ne bi trebala imati uvid.⁸ Privatnu elektroničku poštu moguće je proslijediti velikom broju osoba, na internetskim stranicama s privatnim raspravama unutar chat-soba ili forumima moguće je koristiti kopiraj/zalijepi funkciju u dijelovima rasprave, te tako trajno pohraniti ili proslijediti poruke.⁹

5 Gerhardt, P. L.: »Ethics in Technology«, *Copyright 2003 Paul Gerhardt*.

6 Cavalier, R. (ed.), *The Impact of the Internet on Our Moral Lives*, Albany, NY: SUNY Press, 2005.

7 Brey, P., »Evaluating the Social and Cultural Implications of the Internet«, *Computers and Society*, 36(3): 41–44, 2006.

8 Pettit, P., »Trust, Reliance, and the Internet«, in J. van den Hoven and J. Weckert (eds.), *Information Technology and Moral Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 161–74, 2008.

9 Spinello, R. and H. Tavani, »The Internet, Ethical Values, and Conceptual Frameworks: An Introduction to Cyberethics«, *Computers and Society*, 31(2): 5–7, 2001.

Internet kao medij nudi dvije razine zaštite privatnosti. Prva je zaštita privatnosti korisnika interneta (kao zaštita osobnih podataka), a druga je zaštita privatnosti na internetu (iznošenje identiteta korisnika na internetu).¹⁰ Kao i većina medija, i internet je pod budnim okom države i zakonodavstva kroz Zakon o zaštiti osobnih podataka. On uređuje zaštitu osobnih podataka o fizičkim osobama te nadzor nad njihovim prikupljanjem, obradbom i korištenjem. Svrha Zakona je zaštita privatnog života i ostalih ljudskih prava te temeljnih sloboda u prikupljanju, obradbi i korištenju osobnih podataka, a osigurana je svakoj fizičkoj osobi. Obradba osobnih podataka je svaka radnja ili skup radnji izvršenih na osobnim podacima, automatskim ili neautomatskim sredstvima, a uključuje među ostalim i prikupljanje, snimanje, spremanje, objavljivanje osobnih podataka.¹¹

Dakle bez obzira na to što se internet predstavlja kao globalni medij na kojemu su svi podaci dostupni, osobni podaci korisnika se bez njihova pristanka na njemu ne smiju objavljivati (osim u slučaju da su ih korisnici sami objavili).¹²

2.1. Privatnost pojedinca

Kada govorimo o sigurnosti, mislimo prvenstveno na privatnost pojedinca na internetu, odnosno na otkrivanje ili neotkrivanje njegova identiteta i njegovih informacija. Privatnost može značiti i samu anonimnost u slučaju da osoba ostane neidentificirana na mreži.¹³ Definicija privatnosti se može razlikovati od pojedinca do pojedinca i kultura. Internet kao iznimno velika baza podataka potiče razvoj koncepta o privatnosti informacija. Upravo zbog mnoštva podataka koji su dostupni, nepoželjan je bilo kakav neovlašten pristup informacijama.¹⁴

Korištenje interneta često se sastoji od korištenja društvenih stranica na mreži, elektroničke pošte klijenata i pretraživanja raznih drugih internetskih stranica.¹⁵ Privatnost stupa na scenu kada je riječ o internetskoj stranici koja zahtijeva osobne podatke korisnika. Na određenim stranicama koje nude izravnu kupovinu korisnici se moraju registrirati i unijeti brojeve svojih kreditnih kartica. Uglavnom na toj vrsti stranica postoje sigurnosni certifikati i izjave o sigurnosti podataka, no jesmo li baš toliko sigurni? U izjavama o sigurnosti podataka uvijek postoji dio koji

10 Tavani, H., »Privacy and the Internet«, *Proceedings of the Fourth Annual Ethics and Technology Conference*, Chestnut Hill, MA: Boston College Press, 114–25, 1999.

11 http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/3_05952.html

12 Grodzinsky, F. and H. Tavani, »Verizon vs. the RIAA: Implications for Privacy and Democracy«, in J. Herkert (ed.), *Proceedings of ISTAS 2004: The International Symposium on Technology and Society*, Los Alamitos, CA: IEEE Computer Society Press, 2004.

13 Introna, L. and N. Pouloudi, »Privacy in the Information Age: Stakeholders, Interests and Values.« in J. Sheth (ed.), *Internet Marketing*, Fort Worth, TX: Harcourt College Publishers, 373–388, 2001.

14 Tavani, H. and J. Moor: »Privacy Protection, Control of Information, and Privacy-Enhancing Technologies«, *Computers and Society*, 2001, 31(1): 6–11.

15 Flynn, T. R., »Ethics, Law and Technology: A Case Study in Computer — Mediated Communication«, *IEEE*, July 2001, pp 125 — 134.

govori kako postoje pitanja bi li treća strana smjela koristiti privatne podatke u promotivne svrhe, slati promotivnu elektroničku poštu osobama koje su se registrirale. Ukoliko ne pročitamo izjave o sigurnosti i ne označimo ih kao pročitane, ne možemo se registrirati na stranice. Koliko je licemjerno ne pružiti mogućnost korištenja nekih sadržaja ako se ljudi ne odluče podijeliti svoj privatni život s ostatkom svijeta? Drugi problem interneta su i stranice koje su same po sebi baze privatnih života u nekom nerealnom svijetu. Mnogi portali nude uslugu povezivanja korisnika diljem svijeta s nekim privatnim ili poslovnim ciljem. Većina ljudi ondje ostavlja svoje privatne podatke. Ekspanzija takve vrste portala–baza dnevno toliko utječe na naš život da se osjećamo kao da privatnost na internetu više i ne postoji. Čak je i izreka da »ono čega nema na internetu zapravo i ne postoji« prilično zastrašujuća, jer se možemo zapitati gdje je onda privatnost.¹⁶

Privatnost na internetu se može uzeti u obzir kao jedna od podjela računalne privatnosti. Uvijek imamo na umu da on nije povjerljiv ni privatni komunikacijski medij. Svakim svojim pristupom na internet ostavljamo trag. Postajemo dio stvaranja jedne velike baze podataka. Oni su dostupniji no ikada, a korisnici imaju sve više mogućnosti skrivati svoj identitet od širih masa.¹⁷ Sloboda izražavanja koju je potaknulo širenje socijalnog spajanja omogućila je objavljivanje netočnih ili neželjenih informacija pod krivim imenima. Korisnici su u mogućnosti raspravljati i objavljivati svoja mišljenja o raznim temama u chat–sobama, grupama, na raznim forumima ili blogovima. Sustav pritom ne zahtijeva od njih da objave svoje prave podatke. Porast takvih »anonimnih« rasprava o pojedinim temama ili pojedincima dovodi do pitanja njihove etičnosti. Stavovi na internetu se ne moraju nužno smatrati činjenicama, no svakako mogu doprinijeti negativnim ili pozitivnim stavovima o pojedinim temama u realnom životu. Dovodi se u pitanje privatnost pojedinaca o kojima se raspravlja. No svakako, prednost interneta u širenju ovakvih rasprava je brisanje granica između privatnih i javnih rasprava. Internet, istina, bez demantija može postati i javna istina. Negativne mjere nisu određene, i osim pozitivnih mišljenja, stvaranje negativnih stavova od strane »lažnih identiteta« postaje problem samog društva, ne samo interneta kao sredstva širenja takvih stavova. Dakle ovdje se postavlja pitanje mora li internet sam po sebi, kao globalno sredstvo komunikacije, odnosno jedan »drugi« svijet, provoditi veće mjere zaštite i kontrole kroz etičke mjere nad spomenutim raspravama ili bi se time kršilo pravo svakog pojedinca da javno izrazi svoje mišljenje.

Je li privatnost na internetu dovoljna da se zaštite sve informacije koje na nje mu objavimo i da one ostanu privatne i povjerljive? Hoće li ikada privatnost na internetu biti privatnost svakoga pojedinog korisnika koji se spoji na mrežu? Sva-

16 Volkman, R., »Privacy as Life, Liberty, Property«, *Ethics and Information Technology*, 5(4): 199–210, 2003.

17 Van den Hoven, J., »Information Technology, Privacy, and the Protection of Personal Data«, in J. van den Hoven and J. Weckert (eds.), *Information Technology and Moral Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press, 301–321, 2008.

kako da i danas postoje ljudi koji zaziru od ispunjavanja bilo kakvih formulara na internetu. Mnogo ljudi zazire i od ispunjavanja pristupa raznim listama za e-poštu jer je općepoznato da tome uglavnom nema kraja.

Balansiranje između dobrih i loših strana interneta uglavnom završi raspravom o demokraciji. Privatnost na internetu je itekako važna u slučajevima gdje je riječ o financijskim razmjenama ili slanju izrazito važnih podataka za koje sami odgovaramo, no ona bi na internetu trebala biti svedena na minimalne razine kada je riječ o globalnim raspravama, gdje je već prije navedeno pitanje demokracije itekako bitno za samo društvo.

2.2. Rezultati istraživanja — internet

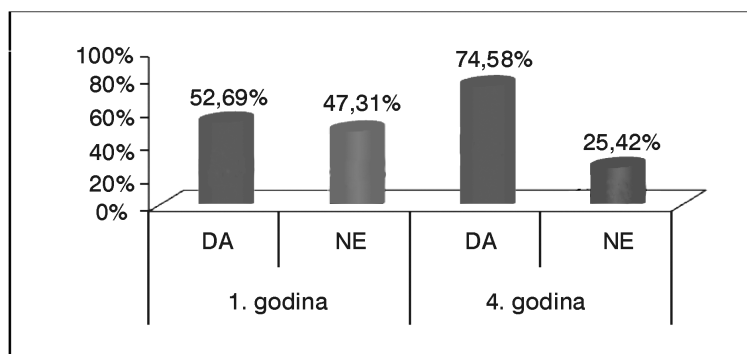
2.2.1. Zaštita vlastitih podataka

Da bismo provjerili kako studenti brinu o zaštiti vlastitih podataka, postavili smo pitanje jesu li ikad kome dali svoje korisničke podatke, te koji su tome bili razlozi. Vezano uz prethodno spomenuto, zanimalo nas je misle li da je to etično, te postoji li bojazan da će im podaci biti zlouporabljeni. Na kraju smo provjerili koliko često studenti mijenjaju svoju lozinku.

Podaci pokazuju kako studenti četvrte godine u većoj mjeri ustupaju svoje korisničke podatke nego studenti prve godine (Grafikon 2). Studenti prve godine u većoj su mjeri nepovjerljivi, ali ipak je preko pola njih (52%) ustupilo barem jednom svoje korisničko ime i lozinku.

Grafikon 2: Jeste li ikad nekome dali svoje korisničko ime i lozinku?

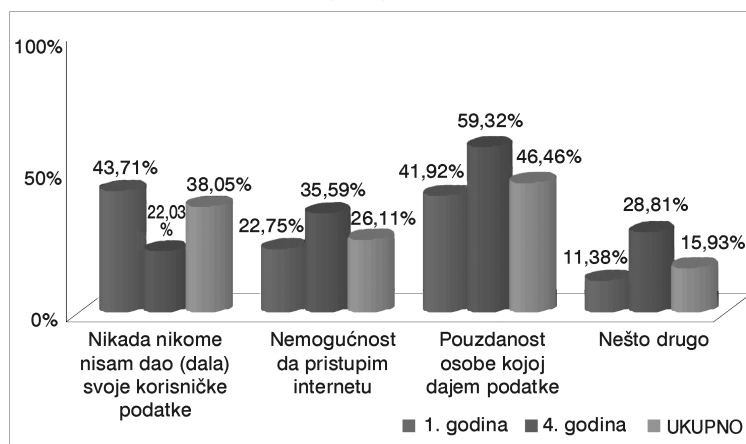
Graph 2: Have you ever given anyone your user name and password?

Razlozi za davanje korisničkog imena i lozinke razlikuju se s obzirom na godinu na kojoj je student (Grafikon 3). Studenti prve godine, iako skoro većina nije dala svoje podatke, navode da je osoba kojoj su dali podatke od povjerenja (41,9%). Iako isti odgovor najviše biraju i studenti četvrte godine (59,3%), oni često navode i da je razlog bila nemogućnost pristupanja internetu (35,6%) te nešto drugo (28,8%).

Grafikon 3: Koji su razlozi za davanje korisničkih podataka?

Graph 3: What were your reasons for giving out user data?

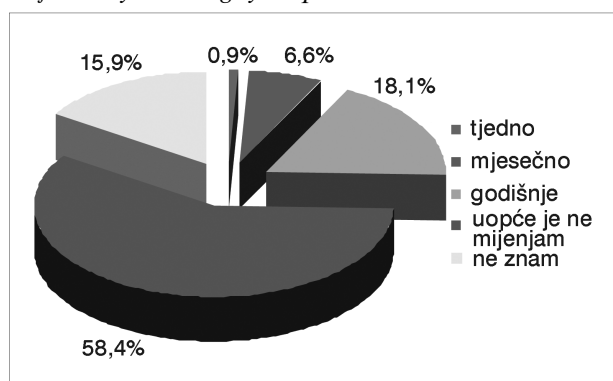

Većina studenata prve godine smatra da nije etično davati korisničke podatke (55,7%), dok većina studenata četvrte godine smatra da je to etično (55,9%). S druge strane pak studenti se ne boje da bi njihovi podaci mogli biti zlouporabljeni i većina na ovo pitanje odgovara »ne« (1 godina = 67,6%, 4 godina = 76,3%).

Sukladno tome da nemaju straha od zlouporabe podataka, kao i vjerovanju da su osobe kojima su dali korisničke podatke od povjerenja, studenti ZŠEM-a koji su sudjelovali u istraživanju rijetko mijenjaju svoje korisničke informacije. Čak više od polovice njih (58,4%) nikada ne mijenja svoju lozinku, a samo 18,1% mijenja svoju lozinku jedanput godišnje (Grafikon 4).

Grafikon 4: Koliko često mijenjate svoju lozinku?

Graph 4: How often do you change your password?

2.3. Elektronička pošta i neželjene poruke

Osim pristupanja raznim stranicama, rizici od gubitka privatnosti mogu nastati i kod slanja elektroničke pošte. S obzirom da je ona u velikoj mjeri već zamijenila

klasične poštanske pošiljke, njezin dnevni protok postao je sve podložniji kršenju nekih osnovnih etičkih načela privatnosti korisnika. Korisnici interneta danas nisu niti svjesni sofisticiranih načina prikupljanja podataka na raznim poslužiteljima stranica koje posjećuju. Naime svi njihovi podaci ostaju pohranjeni negdje u njihovom sustavu ili u datotekama za prijavu njihovih pružatelja internetskih usluga. Također postoji mogućnost slanja elektroničke pošte na krive adrese ili sustavnog maltretiranja korisnika putem raznih neželjenih poruka. Kako se svi ti podaci akumuliraju tijekom godina, postaju zastarjeli i sigurnosne mjere su im svedene na minimum, te tako otvaraju mogućnost zloupotrebe od treće strane.¹⁸

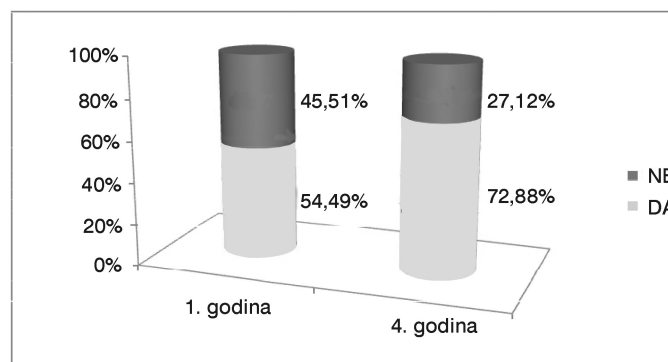
2.4. Autorska prava

Već je uvriježeno pravilo da pirati krše autorska prava dijeleći međusobno (peer to peer — istorazinski) tuđa autorska djela kao što su filmovi, glazbeni zapisi, knjige, programi i sve što se može dijeliti putem interneta.¹⁹ Stalno se govori kako su pirati zapravo kriminalci i kako to sve treba zabraniti, s posebnim naglaskom na peer to peer (torrente). Svi su se okrenuli na peer to peer, i operatori se bune kako im silni peer to peer promet opterećuje mreže, te da ga treba kontrolirati jer je ilegalan.

Kako smo željeli ispitati i neka ponašanja studenata, postavljena su ukupno tri pitanja koja su se odnosila na autorska prava. Zanimljivo je da studenti četvrte godine procjenjuju kako bolje poznaju Zakon o autorskim pravima od studenata prve godine, međutim jedna trećina njih procjenjuje kako nije upoznata s tim zakonom (Grafikon 5).

Grafikon 5: Jeste li upoznati sa Zakonom o autorskim pravima?

Graph 5: Are you familiar with the Copyright Law?

18 Himma, K., »Hacking as Politically Motivated Civil Disobedience: Is Hacktivism Morally Justified?« in K. Himma (ed.), *Readings in Internet Security: Hacking, Counterhacking, and Society*, Sudbury, MA: Jones and Bartlett, 2006.

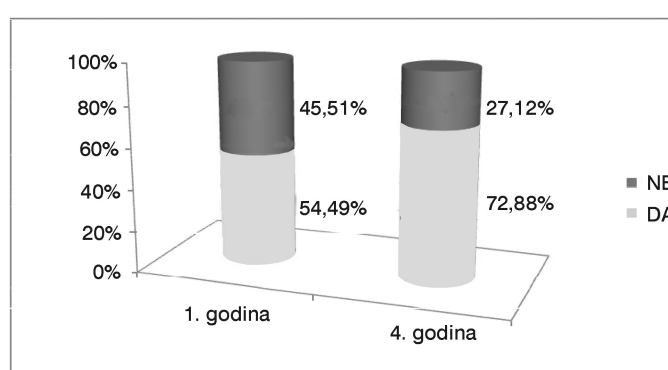
19 Spinello, R. and H. Tavani (eds.), *Intellectual Property Rights in a Networked World: Theory and Practice*, Hershey, PA: Idea Group/Information Science Publishing, 2005.

Ipak, bez obzira na poznavanje Zakona, velik dio studenata koji su sudjelovali u istraživanju navodi kako ga krši (Grafikon 6). Naime na prvoj i na četvrtoj godini više od pola studenata izjavljuje da se ne ponaša sukladno Zakonu. Uzmemo li u obzir kako je ova anketa anonimna, ali su svejedno neki možda davali socijalno poželjne odgovore, možemo pretpostaviti da je realan postotak i nešto veći. Također, s obzirom da je poznata tema istraživanja, možemo pretpostaviti i da neki studenti namjerno nisu pristupili anketi. očekujući ovakva pitanja.

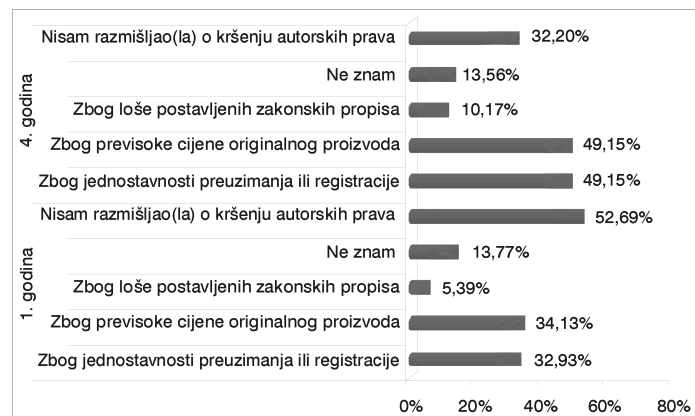
Grafikon 6: Jeste li ikada kršili autorska prava?

Graph 6: Have you ever violated the Copyright Law?

S obzirom da je pretpostavljeno kako će odgovori biti zastupljeni u ovoj mjeri, postavljeno je i pitanje gdje su se studenti morali izjasniti koji su razlozi za kršenje autorskih prava. Na poduzorcima su pronađene razlike (Grafikon 7). Drugim riječima, studenti prve godine u najvećoj mjeri navode kako prilikom kršenja autorskih prava nisu o tome razmišljali (52,7%), a trećina studenata spominje da krše prava zbog previsoke cijene proizvoda (34,1%) te jednostavnosti preuzimanja ili registracije (32,9%). Studenti četvrte godine u većoj mjeri spominju da krše prava zbog previsoke cijene originalnog proizvoda (49,2%) ili zbog jednostavnosti preuzimanja ili registracije (49,2%). Možemo pretpostaviti da se primjerenom edukacijom i osvještavanjem može pozitivno utjecati i na jednu i na drugu podskupinu.

Grafikon 7: Zbog čega ste se odlučili kršiti autorska prava?

Graph 7: *Why did you decide to violate the Copyright Law?*3. *Iskrivljena slika realnosti*

Nakon fotografiranja i odabira najboljih fotografija dolazi i dosadniji, ali ne manje kreativan dio posla: obrada slika nekim od grafičkih alata. Postoje i puritanci među fotografima koji se tvrdoglavo protive zahvatima u Photoshopu, tvrdeći da to više nije fotografija. Ti puritanci vole zaboraviti kako su se i u vrijeme filma i klasičnih fotoaparata koristila razna sredstva i tehnike razvijanja filma da bi se dobile bolje boje, veći kontrast, izrazili neki efekti itd.

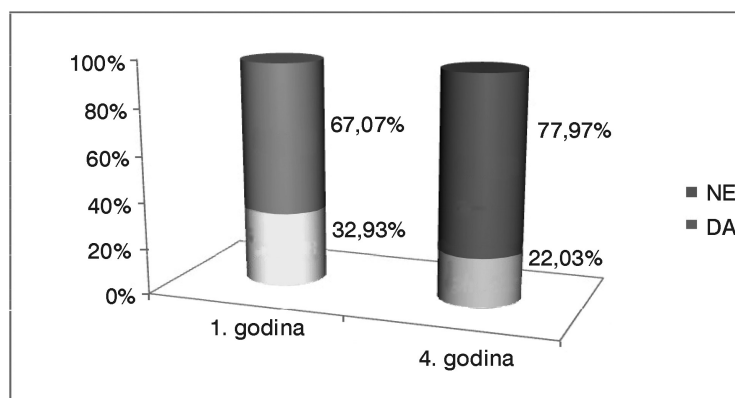
Postoji ogroman broj programa koji su u mogućnosti korigirati boje i kontrast slike, ukloniti crvene oči i slične stvari, ali nekoliko njih je sposobno napraviti i puno više. Za osnovne radnje na slikama možete se poslužiti bilo kojim preglednikom slika — skoro svi imaju elementarne alate za njihovu korekciju. Međutim, ako je slici potrebna veća korekcija, morat ćete instalirati jedan od pravih alata za obradu.

Uz mnoštvo programa koji nude vrhunsku obradu fotografije, postavlja se pitanje koliko je to zapravo etički ispravno. Korisnici na internetu objavljuju svoje retuširane fotografije, neki ih toliko obrade u spomenutim programima da su osobe gotovo neprepoznatljive. Koliko to zapravo može biti korisno njima samima i koliko ljudi sami sebe zavaravaju pitanje je koje postaje problem u korištenju internetskih portala za komunikaciju i interneta općenito. Realno je da svatko želi sebe prikazati u boljem i ljepšem svjetlu, no to zapravo polučuje problem iskrivljene slike nas samih koja utječe na postavljanje nerealnih kriterija ljudskih oblića. Umjetno stvorene predrasude na temelju tih kriterija postale su problem društva i opterećenosti fizičkim karakteristikama pojedinaca.

Studenti ZŠEM-a uče se služiti Photoshopom još na prvoj godini fakulteta, a zanimalo nas je jesu li koristili ovaj program kako bi uredili fotografije i prikazali se u boljem svjetlu (Grafikon 10). Čini se da su u ovome vještiji studenti prve godine, a trećina (32,9%) ih navodi kako su Photoshop koristili upravo u te svrhe, dok se programom u navedene svrhe koristi oko četvrtina (22%) studenata četvrte godine.

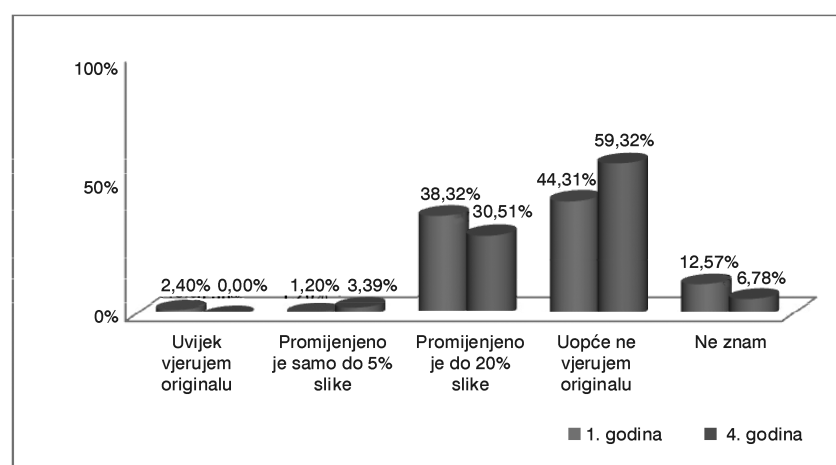
Grafikon 8: Jeste li ikada koristili Photoshop ili neki sličan program za obradu fotografije kako biste svoje fotografije prikazali u boljem svjetlu?

Graph 8: Have you ever made use of the Photoshop or a similar programme to touch up a photo in order to present them in a better light?

Grafikon 9: U kojoj mjeri vjerujete da su fotografije u časopisima i dr. koje se koriste u razne marketinške svrhe doradene u Photoshopu ili sličnim programima za obradu slike?

Graph 9: To what extent do you believe that photos in magazines etc. used for marketing purposes have been touched up in the Photoshop or similar programmes?

Što zbog vlastitog iskustva, što zbog sveopćeg mišljenja, studenti ne vjeruju slikama koje se pojavljuju u časopisima, reklamnim panelima (billboard) ili na internetu (48,2%), te veliki broj njih smatra da je mijenjano čak do 20% slike (36,3%). Rezultati pokazuju da su nepovjerljiviji studenti četvrte nego prve godine (Grafikon 11).

4. E-učenje (e-learning)

Od svog osnutka ZŠEM sustavno koristi e-učenje u procesu obrazovanja.²⁰ Sustavno u ovom smislu znači:

- a) da su svi kolegiji razvijeni za e-učenje te je ono obveza svih profesora i studenata²¹;
- b) da se isti LMS-sustav (Learning Management System) koristi na svim kolegijima. U našem slučaju to je WebCT.²²

Trenutno ZŠEM pohađa oko 1100 studenata, a razvijeno je 100 kolegija za e-učenje. Kako bi se kontinuirano upravljalo kvalitetom sustava e-učenja, razvijeno je jedanaest standarda koji se mogu podijeliti u tri grupe: statički, dinamički i administratorski standardi.²³

Važan dio dinamičkih standarda su rasprave koje su vrlo razvijene na nekim kolegijima.²⁴ Ovisno o tome je li riječ o raspravama vezanim usko za nastavno gradivo ili neobaveznim raspravama, razlikujemo zatvorene i otvorene rasprave.²⁵ LMS-sustav ima mogućnost anonimnog komentiranja u raspravama.²⁶ Na taj način studenti bi mogli otvorenije komunicirati. Ovakve rasprave su bile dozvoljene na nekim kolegijima.²⁷ Međutim, one pružaju mogućnost neetičnog ponašanja i vrijeđanja, kako studenata tako i nastavnika, pa su nakon probnog roka od dva semestra ukinute. Svim dizajnerima je savjetovano da ne koriste anonimne rasprave kako ne bi došlo do zlouporabe LMS-sustava.

Studenti su upoznati s pravilima ponašanja, kako općenito na internetu tako i na WebCT-u, te o važnosti čuvanja osobnih podataka. Usprkos tome, otprilike jednom godišnje se desi da se student zaboravi odjaviti s WebCT-a na računalo ZŠEM-a. Nakon njega za računalo može sjesti drugi student i poslati s njegova

20 Karmela Aleksić-Maslač, Duro Njavro & Hrvoje Jerković: »E-Learning on Zagreb School of Economics and Management«, *Online Educa Berlin 2004*, Dec. 01 — 03. 2004, Berlin (Germany), Best Practice Showcase, Book of Abstracts, pp. 18–19.

21 Njavro, D., Aleksić-Maslač, K., »The Role of Management in the Development of the E-Learning System«, Case study, *GUIDE 2006 — Global Universities in Distance Education*, Rome (ITA), Feb 13–14 2006.

22 Karmela Aleksić-Maslač, Duro Njavro: »Systematically Using WebCT at Zagreb School of Economics and Management«, Showcase, *5th Annual WebCT European User Conference*, Edinburgh (Scotland), Feb 27 — Mar 01, 2006.

23 Aleksić-Maslač, Karmela; Korican, Mirna; Njavro, Djuro: »E-Learning Course Development — Quality Standards«, *International Conference on Education and Information Systems, Technologies and Applications (EISTA 2008)*, Orlando, USA, June 29th to July 2nd, 2008.

24 Aleksić-Maslač, Karmela; Njavro, Đuro; Borović, Franjo: »Curriculum Development of the Course Information and Communication Technologies«, *International Conference on Engineering Education (ICEE 2008)*, Pecs, Budapest, July 27th to July 29, 2008.

25 Aleksić-Maslač, Karmela; Korican, Mirna; Njavro, Djuro: »Important Role of Asynchronous Discussion in E-Learning System«, *International Conference on Eng. Education and Research 2007 (ICEER 2007)*, Melbourne, Dec. 02–07, 2007.

26 Steimberg, Y., Ram, J., Nachmia, R., Eshel, A., An online discussion for supporting students in preparation for a test«, *Journal of Asynchronous Learning Networks (JALN)*, Volume 10, Issue 4, December 2006.

27 Morndal, M., Revay, P., »Student's activity on a discussion forum — attitudes and learning outcomes«, *EDEN Annual Conference*, Vienna (AUT), June 14–17, 2006.

korisničkog računa neželjene sadržaje. U tom slučaju posljedice bi trebao snositi i student koji je zlorabio tuđi račun, ali i student koji nije dovoljno zaštitio svoj račun. Obično je do ovog prvog nemoguće doći jer se poslužitelj nalazi na CARNetu.²⁸

4.1. Semestralne evaluacije

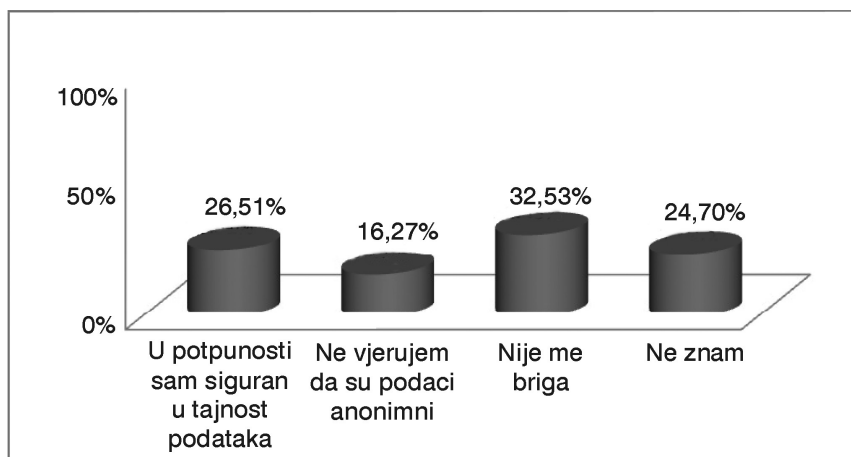
Sastavni dio procesa obrazovanja su evaluacije na kraju semestra koje su aktivne zadnja tri tjedna u semestru.²⁹ Ispunjavaju se preko WebCT-a, pa je lako odmah dobiti sve statistike. Iako su ankete anonimne, među studentima postoji određena bojazan da bi predavači mogli shvatiti o kojem studentu je riječ.

Većina studenata ocjenjuje sustav e-učenja ocjenom 4 (52,4%), a prosječna ocjena donesena na prvoj godini iznosi $x = 4,19$ dok je nešto niža ocjena na četvrtoj godini $x = 4,13$.

Svaki semestar, kako bi se provjerila kvaliteta predavača i kolegija, ZŠEM provodi semestralne evaluacije, te se rezultati uspoređuju s rezultatima prijašnjih godina kako bi se pratio trend. Problem je ukoliko studenti smatraju da ankete nisu anonimne jer ponekad mogu opstruirati njihovo provođenje. U našem uzorku njih oko 16,3% smatra da nisu anonimne, dok je četvrtina uvjeren da su anonimnog karaktera. Dakle još uvijek postoji prostora za »uvjeravanje« studenata. Nije niti začuđujuće da otprilike trećina studenata ponekad ili rijetko ispunjava ove semestralne evaluacije (30,1%).

Grafikon 10: U kojoj mjeri ste sigurni u tajnost podataka u evaluacijama kojima pristupamo kao anonimna osoba?

Graph 10: To what extent do you believe in the confidentiality of data used in anonymous evaluations?

²⁸ www.carnet.hr

²⁹ Duro Njavro, Mirna Korican, Karmela Aleksić–Maslač: »Evaluation of the E-Learning Courses«, International Conference on Engineering Education 2006 (ICEE 2006), San Juan (Perto Rico), July 23–28, 2006.

5. Zaključak

Ubrzanim razvojem informacijskih i komunikacijskih tehnologija sve više se postavljaju razna pitanja vezana za njihovu etičnost. Počevši od interneta kao globalizatora usluga i najdostupnijeg medija, pa sve do grafičke obrade fotografija, sve više dotičemo pitanje etike u toj informacijskoj djelatnosti. Kako bismo u praksi provjerili veze između etike i informacijskih i komunikacijskih tehnologija, kontinuirano provodimo istraživanja među studentima na Zagrebačkoj školi ekonomije i managementa. Iz samog članka može se vidjeti dio razmišljanja i etičkih stavova studenata, mladih ljudi koji će jednog dana biti primjer drugim generacijama.

Explaining the Connection Between Ethics and the Internet by the Students of the Zagreb School of Economics and Management

Karmela Aleksić–Maslač^{*}, Mirna Koričan^{**}, Dina Vasić^{***}

Summary

Ethics and its connection with information and communication technologies (ICT) is used in this article as a basis for contemporary business management. The fast-paced development of these technologies leads to swift development in all segments of society, science and education. Thus, today the half-life of knowledge in most fields of science has a duration of five to six years. Technology development brings with it generations that are increasingly informationally literate, but also the problem of ethics, a discipline which should be an integral part of business management and information and communication technology. The connectedness of these is a precondition for business success. For the purposes of this article the author has examined the attitudes of the younger generation, their thoughts on ethics and the internet as an integral part of the information and communication technologies.

Key words: ethics, internet, information and communication technologies, e-learning

* Mr. sc. Karmela Aleksić–Maslač, Zagreb School of Economics and Management. Address: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Croatia. E-mail: karmela.aleksic@zsem.hr

** Mirna Koričan, mag. psih., Zagreb School of Economics and Management. Address: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Croatia. E-mail: mirna.korican@zsem.hr

*** Dina Vasić, dipl. oec., Zagreb School of Economics and Management. Address: Jordanovac 110, 10 000 Zagreb, Croatia. E-mail: dina.vasic@zsem.hr